

GLAVNE OSOBINE ŠTOKAVSKOG DIJASITEMA

FONOLOGIJA

Vokalizam

Sistem slogovnih fonema štokavskog dijasistema na najvećem govornom području čini *pet* monoftonških vokala (*a, e, i, o, u*), s mogućnošću pojave otvorenih (srednjih /*e/* i /*o/* i visokih /*i/*, /*u/*) i zatvorenih alofona (srednjih /*ɛ/*, /*ɔ/* i niskog /*ɑ/*). Fonema /*r/* pojavljuje se i u vokalskoj i u konsonantskoj funkciji.

U nizu govora, uglavnom periferanih, postoji *šestočlani* vokalski sistem, npr. u nekim govorima zetsko-raškog dijalektu s vokalom /*ə/* od poluglasnika (glas između /*a/* i /*e/*) ili u rumunskom Rekašu sa zatvorenim /*ɛ/* od jata. Tako koegzistiraju, sa nizom alofonskih alternacija, petočlani i šestočlani fonemski vokalski sistemi:

| | | | | | |
|----------|----------|----------|--|----------|----------|
| <i>i</i> | | <i>u</i> | | <i>i</i> | <i>u</i> |
| | <i>e</i> | <i>o</i> | | <i>e</i> | <i>o</i> |
| | | <i>a</i> | | <i>ə</i> | <i>a</i> |

Do ovoga je došlo pojednostavljanjem starijeg vrlo komplikovanog stanja, na jednoj, i povećanjem udjela vokala u govoru, na drugoj strani. Prvi fenomen je opšteštokavski, a drugi novoštokavski.

Stariji (praslovenski) sistem reduciran je tako što je /*y/* dalo /*i/*, što su se poluglasnici /*b, v/* najprije izjednačili u jedan /*ə/*, koji je zatim (s malim izuzecima) prešao u /*a/*, što je zadnji nazal /*ɔ/* dao /*u/* (*rɔka* > *ruka*), a prednji /*ɛ/* prešao u /*e/* (*počɛti* > *početi*), što je vokalno /*ʲ/* (pored čuvanja u nekim govorima na krajnjem jugoistoku) dalo /*u/* (u srednjoj Bosni i /*uo/*) (npr. *vʲk* > *vuk, vuok*), te, na kraju, što je uklonjen, opet uz neke izuzetke, jat (*ě*) i na njegovo mjesto došli *e-*, *i-* i (*i*)*je*-supstituenti.

Ova posljednja pojava može se pratiti od XIII vijeka, kada je vokal /*e/* od jata, koji je dobiven od prethodnoga /*äe/*, davao /*e/* ili /*i/*, pa, na kraju, i (*i*)jekavski izgovor. Proces prelaska /*ě/* u /*e/* zahvatio je istočni dio dijasistema krećući se od jugoistoka prema sjeveru. Na južnoj, središnjoj i zapadnoj govornoj teritoriji od /*ě/*

je najvjerojatnije najprije dobiven diftong /ie/, koji je prešao u /i/ (dugo i kratko) ili /iē-je/, /i-je/, /e-je/ ili pak /iē/i). I ovaj proces je tekao od juga ka sjeveru, gdje se /ě/ dugo održao. I danas se /ě/ čuva u sjeverozapadnoj Srbiji, Gradištu kod Županje, kod Našica, u Mađarskoj (Dušnok i Baćin), u Rumuniji (Rekaš, Banatska Crna Gora) te u govoru Galipoljskih Srba.

Ispadanje slabih poluglasnika izazvalo je nove glasovne promjene: a) inicijalna grupa *ja-* dala je *i-* (*jamę* > *ime*), b) inicijalna grupa *w* + slabi poluglasnik prešla je u *u-* (*vānuk* > *unuk*, *vədovica* > *udovica*), c) grupe *ro*, *rv*, *lv* i *lb* dale su vokalne /r/ i /l/ (*křst*, *bľha*), d) u mnogim govorima produžen je vokal u slogu iza koga je nestao poluglasnik (Njd. *rōdъ*, Gjd. *rōda* > *rōd*, *rōda*).

Veći udio vokala u govoru izazvan je i novoštokavskim inovacijama: a) prelazom /l/ na kraju riječi i na kraju sloga u /o/ ili /a/ (*pošo*, *poša*, *sto*, *čitaoca*, *bi[j]o*, *bi[j]a* (u nekim govorima, npr. slavonskim ili svrljiško-zaplanjskim, -l ostaje neizmijenjeno), b) sinkretizam padeža (od starijih *ženam*, *ženami*, *ženah* > *ženama*) i c) *a*-morfema (umjesto *ø*-morfeme) u genitivu množine.

Distribucija vokala je slobodna: svi mogu stajati i u inicijalnom i u medijalnom i u finalnom položaju, svi mogu biti i dugi i kratki, naglašeni i nenaglašeni, svi dolaze i ispred i iza konsonanata. U međusobnom kontaktu obično se sažimaju (*išo*, *iša* < *išao*, *dvanes* < *dvanaes*[t]) ili dobijaju prelazne glasove /j/ ili /v/ (ili neke druge glasove) nakon nestanka /h/ (*snaa* > *snaja*, *kua* > *kuva*).

Od osnovnog pravila u distribuciji vokala izuzimaju se slogovne likvide u govorima u kojima postoje. One nisu uspostavile repertoar kombinacija sa susjednim konsonantima. No vokalno /l/ je iščezlo gotovo u svim govorima. A vokalno /r/ se po pravilu čuvalo, nestalo je samo u nekim ivičnim govornim regionima. Ta fonema ne dolazi iza palatalnih (i elveopalatalnih) konsonanata (*j*, *ľ*, *ń*, *ć*, *đ*, *š*, *ž*) niti iza sonanata (*l*, *n*). Izostaje i iza prednjonepčanog /č/. Jedino se može pojaviti iza alveopalatanog /ž/ (*žrvań*), mada se u nekim govorima i tu umetalo /d/ (*ždrvań*). Konsonantsko /r/ se ne pojavljuje iza pomenutih konsonanata, pa ni iza /ž/ (*žrělo* > *ždrelo*, *ždrijelo*). Vokalno /r/ se ne pojavljuje u prefiksima, sufiksima i fleksivnim nastavcima.

Konsonantizam

Starosrpski konsonantizam doživio je krupne promjene prolazeći kroz više faza svojeg razvoja. Prva faza bila je uklanjanje palatalnog /ř/ tako da se sistem sonanata sveo na svojih osam fonemskih jedinica (*v*, *m*, *j*, *n*, *ń*, *l*, *ľ*, *r*). Tu je, zatim, gubljenje praslovenskih fonema /š/ i /ž/, odnosno njihov prelaz u /s/ i /z/ (npr. *wəša* > *sav*, *kənežə* > *knez*).

Onda su razvoj konsonantizma obilježila dva glavna procesa: a) uvećanje sistema afrikata i b) uklanjanje pojave bezvučnih šumnih konsonata bez njihovih odgovarajućih zvučnih ekvivalenata.

Gledano na konsonantski sistem u cjelini, treba naglasiti da su okluzivi (/b/, /p/, /d/, /t/, /g/, /k/) najstabilniji, sonanti manje stabilni, a frikativi i afrikate su najnestabilniji.

Sistem afrikata uvećao se na račun praskavih konsonanata. Tako su u najvećem dijelu govora /t/ i /d/ prešli u /ć/ i /đ/. (U nekim prizrensko-timočkim i vojvođanskim govorima sačuvane su alofone /t/ i /d/ fonema /ć/ i /đ/). Time je dobiven nesimetričan trougaoni sistem afrikata (ć, č, đ), kojem su se pridružile foneme /c/ i /ž/ (ova posljednja nakon jednačenja po zvučnosti, npr. *vrač* – *vražbina*, a kao fonema formirana je pozajmljivanjem stranih riječi). I na kraju je došlo /z/ (*zvězda*) popunjavajući «prazninu u sistemu» (*casus vides*):

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| c | č | ć | | c | č | ć |
| > | | | | | | |
| | | | đ | | | |
| | | | z | ž | d | |

Tako se štokavski konsonantski sistem odlikuje bogatskom afrikata, a naročito je vidno prisustvo njihovih zvučnih parnjaka.

Suprotno procesu stvaranja zvučnih parnjaka u sistemu afrikata bio je proces gubljenja bezvučnih konstriktiva: /ff/ je prelazilo u /p/ ili /v/, a /h/ je u velikom dijelu štokavskih govora nestalo ili je zamijenjeno drugim glasovima (/v/, /j/, na jugozapadu u pojedinim morfološkim kategorijama i sa /g/ ili /k/). Mnogi govori su sačuvali /ff/, a u nekima od njih koji su čuvali /h/ /ff/ se nije gubilo. Čuvanje

frikativa bilo je povezano i s redukcijom afrikata, koji su svedeni na jednu fonemu (pretežno /č/, vrlo rijetko /ć/). U srpskim govorima rijetko je potiranje afrikata.

Od sistema afrikata zavisio je sistem strujnih konsonanata. S tim u vezi, u velikom dijelu ijekavskih govora odvijali su se procesi koji su doveli do novih strujnih konsonanta (/š/, /ž/, npr. *šekira*, *šutra*, *ženica*, *koži*) koji stoje u opoziciji prema /s/ i /š/ odnosno /z/ i /ž/ (kao što /ć/ i /đ/ stoje prema /c/ i /č/ odnosno /z/ i /ž/). Na taj način razvoj štokavskog konsonantizma bio je potpuno uobličen, tako što su (izuzimajući sonante) frikativi skladno oponirani (*p* ~ *b*, *t* ~ *d*, *k* ~ *g*), a strujni konsonanti i afrikate formirali su trojne simetrične odnose:

| | | |
|---|---|---|
| ć | č | c |
| đ | ž | z |
| š | š | s |
| ž | ž | z |

U ovaj proces razvoja konsonantizma ne uklapaju se, naravno, svi štokavski govori. To su npr. neki govori koji su ukinuli afrikate i/ili čuvaju foneme /h/ i /f/. Tako se /f/ čuva u smederevsko-vršačkom poddijalektu kosovsko-resavskog dijalekta i zetsko-raškom dijalektu, u vojvođanskim govorima, u gradskim govorima kosovsko-metohijske zone, u štokavskim govorima Gorskog kotara, sjeverne Dalmacije, u Dubrovačkom primorju, u govoru muslimana Bosne i Hercegovine i Sandžaka (u njihovom susjedstvu i u katolika i pravoslavnih), u slavonskim govorima, Žumberku te u nekim govorima s nezamijenjenim jatom. Glas /h/ se čuva u mnogim govorima Crne Gore, u banatskim govorima, u Dubrovačkom primorju, u većini govora muslimana Bosne i Hercegovine (u njihovu susjedstvu i u govoru katolika i pravoslavnih), u govoru muslimana Sandžaka, u govorima na Braču, u Bačkoj, južnoj Italiji, Žumberku itd. te u nekim govorima s nezamijenjenim jatom. Uz to treba dodati i to da u Crnoj Gori ima govora koji imaju i zvučno /y/ u inicijalnom i medijalnom položaju riječi. (Tu se ne radi o posebnoj fonemi /h/ nego o njenom zvučnom alofonu, jer se ona na kraju riječi bezvučno realizuje.)

Tu su, zatim, govori u kojima je nestalo /l/ izjednačujući se sa /j/ ili /l/. U prvu grupu spadaju oni u Dubrovačkom primorju, štokavska naselja na ostrvima Braču i Hvaru, neki muslimanski govori Bosne i Hercegovine, govori „Bunjevaca“ u bačkoj Čonoplji i govori Galipoljskih Srba, a u drugu grupu govori zetske ravnice u neposrednom susjedstvu Albanaca. Uz to, u govornom pojasu Peć – Đakovica poremećen je odnos između nazala /ñ/ i /n/, a u Mostaru su se oni izjednačili u korist foneme /n/. Svi ti procesi posljedicom su izraženijih međujezičkih kontakata.

Uopšteno se može reći to da je u većini štokavskih govora *manje* konsonanata nego u književnom jeziku.

Distribucija konsonanata uglavnom je nezavisna od susjedstva vokala. Svi konsonanti mogu stajati u finalnom položaju riječi. Izuzimajući stanje u vezama riječi (npr. *kod kuće* > *koť kuće*) desonorizacija je rijetka (*grat* < *grad*, *zup* < *zub* u nekim kosovsko-resavskim govorima i drugdje). Ograničenja u distribuciji svode se, uglavnom, na afrikate. Oni se npr. ne javljaju u prefiksima i u fleksivnim nastavcima.

Glasovni razvoj srpskog jezika išao je u pravcu smanjivanja odnosno rasterećivanja konsonantskih grupa (npr. *čto* > *štđ*, *velma* > *veđma*, *pojdem* > *pōđēm*, *zelje* > *zēļe*, v. niže). Suprotan proces bio je popunjavanjem domaćeg leksičkog fonda pozajmljenicama, prije svega orijentalizmima (npr. *sirće*, *ćufte*, *vehbija*, *filžān* / *filžān*, *aps* itd.) i germanizama (*flāša*, *brēmza*, *špārgla* itd.). Unošeni su, putem vjere, i crkvenoslovenizmi (*ōpšti*, *črēda*) i grecizmi (*ktītor*), a u novo vrijeme veoma heterogeni moderni izrazi (*štrājk*, *žūngla*, *kōmbājn* / *kombājn*, *īntervju* / *intervjū*, *imiž* itd.)

Od drugih široko rasprostranjenih opšteštokavskih osobenosti konsonantizma izdvajamo:

- svodenje konsonantskih grupa na jedan konsonant (npr. u inicijalnom položaju: *kđ* < *tko*, *řica* < *ptica*, *čēla* < *pčela*, *šēnica* < *pšenica*, *dē*, *dī* < *gdē* (ijek. i *đē*); u finalnom položaju: *přs* < *prst*, *grōz* < *grozd*, *přš* < *prišt* itd.);
- zamjene sonanata u grupama (*mlōgo* < *mного*, *gūvno* < *gumno*, *tāvnicā* < *tamnica* itd.; u nekim govorima i *mnād* < *mład*, *dāmno* < *davno*, *žūlmāk* < *žumňak*, *ramnicā* < *ravnica*, itd.);

- c) starije grupa *stj, *skj, *sk odnosno *zdj, *zgj i *zg ispred palatalnih vokala prešle su u št, odn. žd (v[ʃ]jěštica, mòždanī);
- d) novo jotovanje labijalnih konsonanata (*brāča* < bratja, *grōble* < grobje, *rōđāk* < rodjak) (u nekim govorima na zapadu tu se, međutim, pojavljuju i starije forme);
- e) spajanje grupa *jt* i *jd* u oblicima glagola sa *iti > *ići* (*pōć[i]* / *pōći*, *pōđēm* < pojdem, *pojti*, *dōć[i]* / *dōći*, *dōđēm* < dojdem, *dojti*, *pōđi* < pojdi); u nekim hrvatskim (i bošnjačkim) govorima (npr. u Slavoniji, Bosni, zapadnoj Hercegovini i dr.) ta se grupa čuva;
- f) grupa *čr-* > *cr-* (odstupanja u hrvatskim govorima Molise i Gradišća);
- g) grupa *cr-* > *tr-* u riječi *trešña* (uzuzev u nekim kosovsko-resavskim govorima, u Slavoniji i u nekim govorima u Mađarskoj i Rumuniji);
- e) grupe *ps-* i *ps̄-* u mnogim istočnim govorima gube svoj strujni član i umjesto njega dobijaju afrikate (*pseto* > *pceto*, *pšenica* > *pčenica*), a na zapadu se događa suprotno: /p/ se zamjenjuje sa /v/ (*vseto*, *všenica*); u gupama *šk-* i *čk-* takođe su suprotni procesi: na istoku je *čkola* < škola, a na zapadu *maška* < mačka;
- f) dok se na zapadu (i uglavnom na središnjoj teritoriji) izgovara /č/ u riječima tipa *đpčina*, *svěćenik*, na istoku, u krugu dometa pravoslavne crkve, elementi crkvenoslovenskog konsonantizma zadržani su u grupi št (*đpština*, *svěštenik*) [radi se dakle o izgovoru ove grupe na srpskoslovenski način (a ne sa šč)], ali je i na zapadu i na istoku *nūžda*, *nūž[d]an* i sl. (dakle *žd* umjesto /đ/).

Prozodija

Svi vokali štokavskog dijasistema u slogu mogu biti naglašeni ili nenaglašeni. Postoje novoštokavski, staroštokavski i srednoštokavski prozodijski sistemi. Prvi sistem nazivamo klasičnim, čeveroakcenatskim. Njega karakteriše: a) *kvantitet* (u svim slogovima), b) *kvalitet* (na početnom i na unutrašnjem slogu) i c) *mjesto* akcenta.

Čine ga četiri akcentovane (˘, ˙, ˚, ˛) i dvije neakcentovane (˘, ˙) prozodeme. One se distribuiraju tako što prozodeme (˘, ˙) stoje na jedinom slogu i na prvom slogu višesložnih riječi (tako jednosložne riječi imaju samo silazne akcente), prozodeme (˚, ˛) stoje na početnom i središnjem slogu (ili na svakom slogu osim posljednjeg), prozodema (˙) može se sresti i prije i iza akcenta, a prozodema (˘) samo iza akcenta.

To je idealan prozodijski sistem normiran u standardnom srpskom jeziku na osnovu novoštokavskih dijalekata, istočnohercegovačko-krajiškog i šumadijsko-vojevođanskog (od hrvatskih dijalekata za nj zna zapadnohercegovačko-primorski). On se, međutim, nigdje dosljedno ne realizuje, ni u pomenutim dijalektima ni u standardnom jeziku (ni u srpskom, ni u hrvatskom). Silazni akcenti su ti koji se katkad pojavljuju i u drugim slogovima (npr. *tamān*, *televīzija*, *maturānt*, *Crnogōrācā* itd.).

Ono što je bitno naglasiti jeste to da je taj sistem nastao od dvoakcenatskog sistema nakon gubljenja akuta (˚, v. niže) tako što su se akcenatski vrhunci pomjerali iz svih neprvih položaja prema početku riječi. Žrtva toga procesa postala je predakcenatska dužina. Naime, ranije su dužine mogle stajati na bilo kojem slogu iza akcenta, a pred akcentom samo neposredno ispred njega. Pomjeranjem akcenta prema početku riječi izgubila se, dakle, predakcenatska dužina.

Novoštokavska akcentuacija proizvodom je prenošenja prozodema (˙, ˛) s krajnjih i unutrašnjih slogova za jedno mjesto prema početku riječi. Tim putem je dobivena uzlazna intonacija (*selđ* > *selo*, *vodē* > *vōdē*, *rūkā* > *rūka*, *plātīla* > *plātīla*). Tako je, onda, na prvom slogu višesložnih riječi dobivena i opozicija između silazne i uzlazne intonacije.

Prenošenje akcenata u mnogim štokavskim govorima nije dosljedno. Uglavnom se lakše prebacivao (˙) akcent nego (˘), zatim lakše je gubio akcent krajnji slog riječi nego unutrašnji, te slog s dužinom ispred akcenta nego kratki. Tako se npr. u kosovsko-resavskom dijalektu prenosio jedino (˙) s ultime, s tim da se na kratkoj penultimi ostvarivao (˙) (*žēna*, *pōtok*), a na dugoj penultimi (˘) (*nārod*, ali je ostalo *narōda*). (Starije stanje je oličeno u likovima

tipa *ženā, potòk, svilā, naròd, kùća, lopāta, naròda, ženā, lùdi*). Neki štokavski govori imaju akcente tipa *sěstra, jèzik*, drugi *zèmlā, vòda, rùka, strāna, pēta*, a treći *kòsa, sèlu, debèlo*. Neki novoštokavski govori znaju i za tzv. kanovačko duženje (*séstra, jézik, mágla, ótac, sélo, vísok* itd.).

Staroštokavski akcenatski sistem bio je tročlan (¨, ^, ˇ). Riječ je dakle o silaznim akcentima i o metatonijskom akutu. Akut je nastao promjenom intonacije na istom slogu gdje je nekad bio dugosilazni akcent (npr. *sūša*) ili u nekim pozicijama nakon gubljenja naglašenog poluglasnika (*mūž, nōž*) ili duženjem vokala ispred sonanta (*kārta*).

Akut se bitno razlikuje od silaznih akcenata. «Tonski vrhunac kod cirkumfleksa dolazi ranije nego kod akuta. Od dugog uzlaznog akcenta akut se razlikuje po niskom tonu u sljedećem slogu, dok je ton u sljedećem slogu visok kod dugog uzlaznog akcenta» (J. Lisac).

U većini štokavskih govora akut je davao dugosilazni akcent (*klūč > klūč, mlātiš > mlātiš*). Isto tako došlo je i do prenošenja akcenta s pozicija gdje je ranije bio akut (npr. *opānci > opānci*). Ali to nije dosljedno ostvareno: ima govora i s likovima tipa *devēti, desēti*.

Akut je očuvan na sjeverozapadu štokavskog dijasistema u hrvatskim govorima (Slavonija i Posavina), u nekim oazama zapadne Bosne (Rama), te u čakavskim i kajkavskim govorima. U srpskim štokavskim govorima sačuvan je u potkopaoničkom kraju, u zoni koja se prostire od Trstenika na sjeveru do Kuršumlije na jugu, odnosno od Kopaonika (od studeničkih sela Brezova i Ušće) na zapadu i Velikog Jastrepcu na istoku. To je dakle središnji dio teritorije kosovsko-resavskog dijalekta. Potkopaonički metatonijski akut se tu javlja kao fonološka individualnost prozodijskog sistema. On je po svojoj distribuciji i djelimično po fonetskim osobinama identičan sa čakavskim i slavonskim akutom (v. niže).

U mnogim govorima postoji troakcenatski sistem (¨, ^, ˇ). U njima nije uspostavljena tonska opozicija u kratkim slogovima, a u drugima se pojavljuje samo na pretposljednem slogu (*glāva ~ glāvu*). U nekim od njih izvršeno je prenošenje kratkog akcenta s ultime na

penultimu, a u nekima je prenošenje zahvatilo i dugi i kratki silazni akcent. Akut je i u jednima i u drugima davao dugosilazni akcent. No u nekim govorima potkopaoničke zone s akutom pojavljuje se i dugouzlazni akcent na mjestu akuta (*glóg, govedár, skúp, s nóm*).

Srednjoštokavski prozodijski sistem ne poznaje ni kvantitetske ni tonske kontraste. U njemu je određeno samo mjesto akcenta, koje je uglavnom slobodno (*glāva, krôjač, rádím, junák* itd.). Srednjoštokavski govori imaju, dakle, samo *jedan* akcent ekspiratornog karaktera, čiji izgovor zavisi od rečenične intonacije. To su govori prizrensko-timočke dijalekatske oblasti. U nekim od njih mjesto akcenta može imati diferencijalnu ulogu (npr. *rāna* 'povreda' ~ *raná* 'hrana', *pečēne* 'gl. imenica' ~ *pečēne* 'pečeno meso', *dóde* '3. lice jd. prezenta' ~ *dodé* '3. lice jd. aorista' itd.).

MORFOLOGIJA

Starosrpski morfološki sistem u štokavskom je znatno uprošćen. Smanjen je inventar morfoloških kategorija (više u konjugaciji) i inventar sredstava za njihovo obilježavanje (više u deklinaciji). Ti procesi, međutim, nisu urušili sistem, nego su ga samo uprostiti, usustavili. Na osnovu njihovih intenziteta razlikuju se dvije govorne zone: središnja i zapada (najveći dio teritorije) i istočna (uzak pojas jugoistočne Srbije u susjedstvu s bugarskim i makedonskim dijalektima), u kojoj je analitički princip bio mnogo radikalniji.

Jedna od najznačajnijih pojava, koja je i deklinaciona i konjugaciona, jeste gubljenje dvojine. Time je uspostavljena stroga opozicija *jednina* ~ *množina*. Pri tom su dvojninski oblici znatno uticali na množinske (npr. *dvâ brâta*, *trî brâta*, izjednačavanje DILmn., odnosno preuzimanje dvojninskih nastavaka, skamenjeni oblici, npr. *Blizanca*, itd.).

Inače se broj morfoloških sredstava smanjivao tako što je nestalo alternativnih gramatičkih morfema, izvjesnih konsonantskih alternacija u imenskim i glagolskim osnovama i broj akcenatskih alternacija.

Broj deklinacionih kategorija sveden je na *tri*. U sistemu imeničke deklinacije smanjen je broj deklinacionih tipova tako što je u svakom rodu ostao jedan deklinacioni tip. Izuzetak je ženski rod, u kojem je očuvana promjena *ī*-osnova (*kôs[t]*, *râdôs[t]*).

Najveći dio štokavske teritorije snažno je zahvaćen uklanjanjem nekadašnjih tvrdih i mekih osnova deklinacije, npr. Gjd. *žēnē*, Amn. *glâs[ov]*e. Starija dva nastavka (*-y* i *-ę*) svedena su na jedan, na *-e* (< *-ę*). Jedino je na istoku dijasistema *-y* ponegdje davalo *-i*.

U pojedinim govorima uklonjene su i alternacije s morfološkim odnosom *e/o*. Tako je u jednim u Ijd. uopšteno *-em* (*nóžem*, *jèlenem*), a u drugima *-om* (*jèlenom*, *nóžom*). Nastavak *-u* (< *vjǫ*) u imenica *ī*-osnove, pod uticajem drugih deklinacionih vrsta, zamijenjen je nastavkom *-om* (*mâšćom*, *kôšćom*, gdje i *kôštjom*). Proširena je pojava uklanjanja alternacija *k ~ c*, *g ~ z* i *h ~ s* u D i Ljd. (umjesto *rúka* - *rúci*, *knîga* - *knîzi*, *múha* - *músi* dobiva se odnos *rúka* - *rúki*, *knîgi* - *knîgi*, *múha* - *múhi*). Nasuprot tome, taj odnos

je očuvan u Njd. i Nm. (*júnâk* - *junáci*, *bùbreg* - *bùbrezi*, *dû[h]* - *dûsi*). Kod pridjeva je pak obrnuto: *visok* (jd.) - *visôki* (mn.), *dûg* (jd.) - *dûgi* (mn.).

Opšteštokavska osobina jeste uprošćavanje nastavaka dviju deklinacija pridjeva i zamjenica. U većini govora potvrđena je opozicija pridjevskog vida u genitivu jednine: *mláda*, *dôbra* (neodređeni) i *mládôg[a]*, *dôbrôg[a]* (određeni), kao i kod zamjenica: *nêgova* i *nêgovôg[a]*). U nekim govorima to se prenijelo i na dativ i lokativ jednine. Ali opozicija određenosti ~ neodređenosti nije time ukinuta. Nju čuvaju različiti nastavci u nominativu jednine muškog roda (*-ø* ~ *-ī*), odnosno prozodijski odnosi. U ženskom i srednjem rodu, uz to, gramatičke morfeme alterniraju na osnovu opozicije kvantiteta (*mládâ* ~ *mládâ*, *mládô* ~ *mládô*).

U konjugaciji je došlo do nestanka pojedinih kategorija ili do smanjenja njihovih gramatičkih morfema. Tako je na znatnom dijelu štokavske teritorije nestao imperfekt, a u manjoj mjeri i aorist. Tamo gdje su oni očuvani izjednačene su im gramatičke morfeme u 1. i 2. licu množine. Glagolski prilog prošli na *-vši* nepoznat je većini govora. U kondicionalu je uopšten oblik *bi* za sva lica i u jednini i u množini.

U mnogim govorima oblici 3. lica množine prezenta pretrpjeli su promjene tako što je u njima došlo do uprošćavanja morfoloških odnosa. Na jednoj strani stvoreni su paralelni nizovi sa čuvanjem vokala (npr. *trésem*, *trése...*, *trésedu* ili *tréseju*), a na drugoj strani poništene su razlike u 3. licu množine (*nôsīm...*, *nôsū* prema *trésem*, ... *trésū*). Snažna je pojava uklanjanja alternacija *k ~ č* i *g ~ ž* (*pêčem*, *pêkû* > *pêčem*, *pêčû*, *strižem*, *strigû* > *strižem*, *srižû*).

Štokavski govori se odlikuju raznovrsnošću akcenatskih alternacija. U središnjem i zapadnom dijelu dijasistema neke se od njih bolje čuvaju nego na istočnom. Uopšteno se može reći to da se uglavnom gubila alternacija u Njd. ženskog i srednjeg roda pridjeva. Tako je npr. tip *mlâd* - *mláda* - *mládo* zamijenjen sa *mlâd* - *mláda* - *mládo* (jedino se u nekim govorima na zapadu čuva stariji odnos). Na istoku je obično *glâvi* (Djd.), *na kâmenu*, a na zapadu *glâvi*, *na kamènu*. Osim toga, u središnjim i zapadnim govorima uglavnom je *imâmo*, *žèlimo*, *mène* / *mène*, a u istočnim *imámo*, *že-ilímo*, *mène* itd.

TVORBA RIJEČI

Karakteristični sufixi za štokavsko govorno područje, osobito za njegov istočni i južni dio, jesu *-aja* u izvedenicama od pridjeva (*mrtvaja*, *Krivaja*), *-ara* u nazivima ženskih osoba vršilaca radnje (*vráčara*), *-tina* u augmentativima (*babětina*, *ženětina*), *-ić*, *-oje*, *-ojko*, *-ije*, (*o*)*man*, *-san* i *-un* u muškim (*Milić*, *Miloje*, *Milójko*, *Vilòtije*, *Vũkman*, *Radòman*, *Vũksan*, *Milùn*) i *-ojka* u ženskim imenima (*Ràdòjka*, *Milòjka*).¹

Na tom terenu je i stara tvorba sa *-oš* u muškim imenima (*Mi-loš*, *Ůroš*, *Jàgoš*).

Sufiksi *-ica*, *-čica* (*dùšica*, *tràvica*, *dlj*)*jevòjčica* / *đevòjčica*) i *-ac* (*grádac*) široko su rasprostranjeni. Na istoku je čest sufix *-če* kod umanjenica srednjeg roda (*mómče*, *dèvòjče*, *prozòrče*, *sikirče* itd.).

U većini govora javlja se sufix *-ad* kod niza imenica srednjeg roda kao supletivna množina (*pìlād*, *bürād*). U najvećem dijelu govora kosovsko-resavskog dijalekta takva tvorba je nepoznata (*pišći*, *buríci*).

Tvorbeni tip *Ràdos[l]av'ev*, *Mirolav'ev* prisutan je u dijelu govora. No on se drugdje obično zamjenjuje tipom *Radòs[l]avov*, *Miròslavov*.

Sufiks *-ija*, preuzet iz grčko-latinskih izvora, zadržan je u starijim leksemama (*fàmilija*, *episkòpija*) i prenio se na domaće (*ròbija*, *momčàdija*, *ženskàdija*).

Živo su prisutni, osobito na središnjoj, južnoj i istočnoj teritoriji štokavštine, sufixi *-žija*, *-lija* i *-luk* iz turskog jezika (*ćevàbžija*, *sevđàlija*, *pašàluk*), pa i u domaćim riječima (*šalivžija*, *bezobràzluk*).

Iz mađarskog jezika preuzet je sufix *-ov* (*lópòv*, *àšòv*), koji se nalazi i u domaćim riječima (*šàròv*, *kùdròv*).

U zamjenica je zanimljiva tvorba tipa *svàkojāko*, *svàkojāku* itd.

U tvorbi nepromjenljivih riječi izdvajaju se forme priloga *našèvel'*, *sùblizu* / *sùblizo*, *pđloškè* itd. te riječca *dabògda* / *dàbògdà*.

¹ U ovom poglavlju i u poglavlju o leksici primjeri su s novoštokavskim akcentom, osim u situacijama kada im se поближе određuje lokacija.

SINTAKSA

Jedna od značajnih sintaksičkih osobina mnogih govora, prije svega onih na jugu i istoku, jeste gubljenje opozicije između *mjesta* događanja i *pravca* kretanja. Tako se miješaju akuzativ i lokativ u korist akuzativa: *īdē na Cētiñe* / *idē na Cetñe* i *bījo je na Cētiñe* / *bījo je na Cetñe*. Akuzativ se uopštava i uz prijedloge *među*, *nad*, *pod*, *pred* i *za* (*stāvi to pđd drvo* i *lēži pđd drvo*, *nōsi pñd kuću* i *bījo je pñd kuću*). Sporadična je upotreba lokativa ili instrumentala umjesto akuzativa.

Neki govori čuvaju distinkciju između instrumentala sredstva (*kòpā mòtikòm*) i socijativa (*īdēs Milanom*), a drugi uopštavaju konstrukcije sa prijedlogom *s[a]* (odnosno *s[u]*): *kòpā s[u] mòtikòm* / *īdēs Milanom*. Vrlo rijetko je obrnuto uopštavanje (*īdēs Milanom*).

Na istoku je čest u upotrebi posesivni dativ umjesto genitiva (*kūća môme* / *móme òcu*, umj. *kūća mōga* / *móga òca*, *sin Jòvanu Pòpoviću* itd.).

Na zapadu i sjeveru dolazi genitiv uz glagole tipa *pitati*, *čekati* (*pitàj Jánē*).

Neodređeni pridjevski oblici su vrlo rijetki.

U pripovijedanju su živi istorijski futur i istorijski infinitiv. Na prostoru gdje je upotreba aorista vrlo sužena, ostaci prvoga upotrebljavaju se uglavnom u označavanju neposredne prošlosti (*Kāzi, štā tō bēše?*), a drugoga u prisjećanju (*Kāko se ònō ti zvāše?*).

U mnogim govorima prisutne su konstrukcije *za + infinitiv* (*dòbro za jēst[i]*).

Radni pridjev služi i za iskazivanje želje (*Bòg ti pòmogò / pomāgò! Pròklēta bila!*).

Konstrukcije s brojevima *dva* (i *oba*) do *četiri* u nominativu i akuzativu imaju u većini govora stari dvojinski oblik na *-a* (*dvā*, *tri*, *čēt[i]ri brāta*), koji je prenesen i na srednji rod (*dvā*, *tri sèla*). U ženskom rodu je, međutim, uopšten oblik množine (*dvē / dvīje* i *ðbe / ðbje* / *ðblē*, *tri*, *čēt[i]ri kùće*).

Brojevi od *pet* naviše imaju konstrukciju s genitivom množine (*pēt lūdi*, *sèdam sestārā*). Rijetke su druge realizacije, npr. u Žumberku *pēti ju*, *sèdmi ju* itd.

U prizrensko-timočkoj govornoj zoni često se upotrebljavaju oblici na *-a* i na *-i* uz brojeve koji su veći od jedan: *dvá kórna* i *dvá kóri*, *šést méseca* i *šést méseci*.

Čest je veznik *jërbo*.

U nekim južnim govorima *te* može imati značenje relativnog *što* (*jèdna od tìjeh te su pjèvale*).

LESIKA

a. Opšti leksikon

Budući da je leksika izraz duhovnog i materijalnog života ljudi na određenom mikro i/ili makroprostoru i odraz bića i cjelokupne djelatnosti njihovih govornika, štokavski govori pružaju raznovrsne leksičke slojeve koji su uslovljeni prostorom, tradicijom, poviješću i kulturom. Pri tome su od neobične važnosti i kontakti s drugim jezicima.

Temeljni sloj štokavskog leksičkog sistema čini domaća južno-slovenska leksika praslavenskog porijekla, koja se vremenom bogatila, mijenjala i funkcionalno i stilski diferencirala.

U taj sistem duboko su utkani i strani jezički nanosi, različito od regija do regija, zavisno od toga da li su one bile samo u kontaktu s drugim (stranim) jezikom ili su bile pod njegovim direktnim uticajem.

Jezik je dakle crpio izraze iz naslijeđenog jezičkog blaga i iz susjednih jezika.

Kad je ovo posljedje u pitanju, tu su, prije svega, lekseme iz vremena predrimskih starosjedilaca Balkana (npr. *bàlega*, *čũka*, *kòpile* itd.), zatim one koje su nastale u periodu srpsko-romanske i balkanske miksoglotije (tzv. romanizmi, grecizmi i dr.). Ove prve su primane direktno, jer je romansko govorno područje sezalo duboko na jug, čak i do samog juga Balkanskog poluostrva, a ove druge posredstvom bugarsko-makedonskog govornog filtra, te putem pravoslavne crkve.

S tim su onda povezani i izumrli jezici, latinski, «vlaški» i dalmatski. Iz (pozno)latinskog su npr. opšteusvojene riječi kao *bòsilak*, *cěr*; *pãùn*, *bèšika*, *màcuga*, *čutura*, *vřt* i dr., a iz dalmatskog npr. *mřgřn*, *blitva*, *gřrica* (ili *gěra*), *jãrbòl*, *prĩgat[i]* itd. Te pozajmljenice žive u govorima uz obalu Jadranskog mora i u susjednim oblastima (Crna Gora i Hercegovina).

Pošto je najveći dio štokavske teritorije vijekovima bio pod turskom vlašću, onda je sasvim prirodno da je tu primljen znataj broj turcizama (orijentalizama). Njihovo prisustvo je, dakako, znatnije na istoku i u središnjoj štokavskoj zoni nego na zapadu. Turcizmi su primani u gotove sve sfere duhovnog i materijalnog života Srba i Hrvata i ostavili su tragova i na drugim jezičkim razinama (npr. *aga, bæg, [h]ðža, kádija, rája, àlât, àšikovat[i], bàkar, ćilim, dúcân, dühân / dÛvân, pilâv, rákija, budâla, čëf, inât, sèvdâ[h]* itd.).

Drugi veći sloj posudnica predstavljaju germanizmi. Širenjem habzburške vlasti oni su posebno prodirali u zapadnu, sjevernu i središnju štokavsku oblast (ali ih je bilo i na istoku, još od XV vijeka npr. *ših̃ta*). Germanizmi su (ili lekseme primljene iz njemačkog jezika) npr. *ćigla, kòfer / kúfer, plâc, šina, štòf, štirkat[i], knédla, súnka, pr̃inc, štâb* itd., pored starijih (naslijeđenih iz praslovenskog) *čâr, krâl, knéz, [h]l̃ëb / [h]l̃ëb, ṽinogrâd, míto, kábô / kábâ* (< kabao) i dr. Posebno su brojni germanizmi u starosrpskom u oblasti rudarstva (npr. *br̃uh, štòlna, šlâm, ših̃ta, šlâg, šâjbna, zâjl* i dr.).

Južna i jugozapadna štokavska govorna zona bila je pod romanskim uticajem (npr. *čävô, čävâ* (< čavao), *kâstel, p̃inât* itd.), a sjeverna pod mađarskim (npr. *vároš* i *[h]ërceg* spadaju među najstarije preuzete riječi).

Južni i jugoistočni govori su primali i albanske riječi, od kojih su neke poznate i izvan toga prostora (npr. *bësa*).

Leksičkih interferencija bilo je i s bugarsko-makedonskim govorima, na (jugo)istoku i čakavskim i kajkavskim govorima, odnosno sa slovenačkim jezikom, na (sjevero)zapadu. Iz ovih posljednjih česte su npr. lekseme *ũfat[i] se, čësan, klòbük* itd. Čakavizmi su prodirali i u središnji dio štokavske teritorije (npr. *dâžd, žëlezo, [j]id* 'ljutnja', *čũdo* 'mnogo' itd.).

b. Onomastika

U štokavskim govorima sačuvan je određeni sloj toponima iz doba prije naseljavanja Srba i Hrvata na Balkansko poluostrvo koji vode porijeklo iz predrimskog supstrata (*DÛnâv, Sáva, Dráva, Tîsa,*

Úna, Bòsna, Kolùbara, Zëta i dr.). Neki predrimski hidronimi su prilagođeni (*Nërëtṽa, Mòrava*), a neki su antičkog porijekla (*Nîš, Únac* itd.). Supstratna su i mnoga imena na cijelom štokavskom području (*Dìnara, Mòsor, Lòvëen, Târa* i dr.).

Najveći broj je, dakako, slovenskih naziva (*Velëbit, Kòzara, Vëlëž, Bìokovo, Kòsmaj, Čëmërno, Frùškâ gòra, Kùkavica, Òzren, Jävôr, Zlâtibòr, Gòleš, Vòlujâk, Zëlëngora, Trëskavica, Kopaónik, Bjelàsica, Belànica, Rùdnik, SÛvobòr / Suvòbor* itd.).

Imena kao *Bùčum, Nîškor, Mâčkatica, Mîžor, Svîřig, Sùrdulica* u južnoj Srbiji rumunskog su porijekla, a imena s početnim slogom *su(t)-* u Primorju (*SÛšëpân, SÛtomore* itd.) upućuju na latinsko *sanct-* 'sveti'. Veliki je broj hidronima vlaško-rumunskog porijekla u slivovima rijeka Srbije (npr. *Balinovačka, Binačka, Vrmža, Mrgan-ska, Margulska, Kornet, Čorugovac* [Morava], *Basur, Rusim* [Mlava], *Ariki, Balanov, Kalafire, Mezin, Mošuluju* [Timok], *Bačevačka, Sùrduk* [Kolubara] i dr.).

Durmitor i *Visitor* ostavili su nam u nasljeđe srednjovjekovni vlaški pastiri.

Stara su imena iščezlih naroda (*Kùmâni* kod Pala, *Kumànica* u ivanjskom kraju, *Säse* u Studenici i Sremu, *Sâš* kod Foče, *Sâškâ réka* kod Majdanpeka itd.).

I imena naselja ima pred-slovenskih (*BÛdva, Tîvat, Kòtor, Nîn, Zâdar, Splît, Ûlciñ* i dr.). Slovenska su imena *Beògrad* (i *Biògrad*) / *Bëograd, Nòvi Sâd, Bròd, Prizren, Mòstâr, Bânâ Lúka, Zènica / Zë-nica, Čáčak, Vrâne* i dr. Neka imena su nastala od osnova turskih naziva (*Sàrajevo / Sârâjvo, Nîkšić, Vînkòvci, Pròkuple* itd.), a neka su turskog porijekla (*Ada, Čùprija, Iliža, Tùzla, Òžak, Čitluk, Skènder Vâkuf, Kùlen Vâkuf, Dèrvënta, Kârabürma, Tòpčider* i sl.). Na sjeveru su preuzeta mađarska imena (*Vâraždîn, Vùkovâr, Bëčëj, Sènta, Kikinda, Illok, Fùtog* i dr.). Uz to postoje imena koja su kombinovana od pozajmljenice (npr. turcizama ili mađarizma) i domaće riječi (*Nòvi Pázâr, Nòvâ / Nòvi Vároš, Stârâ Mâhala, Dóni / Dòni* ili *Górni / Gòrni Vâkuf, Hân Pijésak* itd.).

Dolaskom u novu postojbinu, srpska i hrvatska plemena su donijela svoja izvorna imena (*Bratonëg, Časlav, Radoslav, Branivoj, Miroslav, Mutimir* [Montimir], *Vladimir, Dobroslava, Miroslava,*

Vukosava [< V]kosava] itd. Vremenom su neka imena toga tipa modificirana (*Mirko / Mírko, Míllica, Míloš, Gójko / Gójko, Ràdoje, Míloje* itd.), a druga su postala hipokoristična (*Brájo, Drágo, Vládo, Rášo* itd. [na središnjoj teritoriji i na zapadu], odnosno *Brája, Vláda, Drági* [na istoku], te *Grúba, Lúba, Stána* itd.). Neka imena su stvorena kombinacijom nastavaka ili prefiksa (*Dragútin, Mílútin, Krěšimír, Němaña, Mílován, Ràdován, Pribislav* itd.).

Primanjem hrišćanstva preuzeta su i imena iz starohebrejskog, grčkog i/ili latinskog jezika (*Āna / Āna, Mārīja, Mārko, Katarína, Konstāntin, Mírjana, Klára* itd.), ali je onda došlo do razlika na relaciji pravoslavlje – katoličanstvo (*Jòvan – Īvan, Đúrd[e] / Đúrād – Jūrāj, Mátīja / Mátěj – Matèo, Pávle – Pávo, Vārvara – Bārbara, Stěvān – Stjěpān, Vasīlije / Vāsīlije – Bazīlije, Jèlena – Hèlena / Heléna* itd.). Iz starohebrejskog i grčkog imenoslova mnogo je više imena u Srba (npr. *Ākim / Ācim, Alěksije, Ātanās / Tāsa / Tāso, Filòtije, Haralāmpije, Jěvrem, Nikifòr / Nićifòr, Jevdòkim, Jédva, Teodòsije, Timòtije / Timòtěj* itd.), dok je u Hrvata više imena iz latinskog (*Bènedikt, Dòminik, Lóvro/e, Mārtin, Māuro / Māvro, Vùlentīn* itd.), italijanskog (*Bèrnārdo / Bernārdo, Brúno, Renāta* itd.), francuskog (*Agnéza, Leonóra, Konstānca, Rolāndo* itd.), mađarskog (*Ilóna, Fèrenc, Īštván* itd.) ili pak iz germanskih jezika (*Adālbèrt, Hèrman, Kārlo, Lěopòld, Vilim* itd.).

Na postojećem modelu tvorene su različite varijante istog imena (*Ānka, Ānica, Ānkica, Ānčica* itd.), odnosno snažno se razvila hipokoristična tvorba (*Dùško < Dùšan, Míle / Míle < Milan, Jóvo < Jòvan, Īvo < Īvan, Váso < Vasīlije / Vāsīlije, Míšo < Mílorād*, te *Ānte/o, Đúro/a, Mátè/o, Krěšo, Krúno, Lázo/a, Tòmo/a, Stānko, Vójjo/a, Vjéko, Zvónko, Ānda, Bósa, Cvěta, Cvíja, Bláža, Dára, Jéla, Mānda, Mára, Míla, Míra, Náda, Vója, Vúka, Zóra* itd.).

Pod uticajem grčkog i hebrejskog nastala su imena *Bògolüb, Bògoje, Bògut, Bòžana / Božéna / Bòžica* i dr. Ime *Slobòdan* prevod je grčkog imena *Elefterije*. S grčkog na ruski prevedena su imena *V[j]jèra, Náda* i *Nàdežda*, koje su Srbi primili od Rusa. Ime *Bòžidār* je preoblika hrišćanskog imena *Tèodòr*.

Primanjem islama dolazila su orijentalna imena, uglavnom arapskog porijekla (*Ibráhīm, Mūstafa, Sulėjman, Emína, Fatíma, Zubėjda* itd.). Ona su podvrgnuta domaćem sistemu (npr. i u tvorbi

hipokoristika: *Mújo, Ávdo, Mína, Fáta, Bėjda < Zubejda, Ālma < Almasa, Báha < Sabaheta* itd.). To se odvijalo istovremeno s njihovim preuzimanjem. Još je Evlija Čelebija, putujući kroz Bosnu, zabilježio da »narod u ovoj zemlji svoja imena izgovara skraćeno, pa mjesto *Mehmed* kaže *Meho*, mjesto *Ahmed* – *Ahmo*, *Šaban* – *Šabo*, *Ibrahim* – *Ibro*, *Zulfikar* – *Zuko*, *Hasan* – *Haso*, *Husein* – *Huso*, *Sulejman* – *Suljo*, *Ramadan* – *Ramo*, *Alija* – *Aljo*».

Imena srpskog imenoslova odvajala su se od riječi kao gramatičke kategorije, ali nikad nisu prekinuli onu nit koja ih je povezivala s oblicima i značenjem riječi od kojih su se razvila. Tako npr. s osnovom živ kod Srba postoje mnoga i ženska i muška imena: *Živana, Živka, Živodārka, Živòjinka, Životka, Živan, Živko, Živòjin, Živodār, Živodrág* itd.

Razni uticaji uslovlili su to da se u srpskom imenoslovu, koji se u prvom redu temelji na indoevropskom i praslovenskom nasljeđu, nađu termini i imena iz materijalne i duhovne kulture, sa specifičnostima koje su odraz porijekla, istorije, religije i dr. Tako su npr. imena po životinjama i po nazivu ptica bez sumnje iz indoevropskog i praslovenskog vremena (*Vúk, Vúkan, Vúkoje, Vúkša, Vukášin, Vúčin, Vúkman, Stānivúk, Vukòsava, Vúka, Gölüb, Golúban, Lábud, Šdò, Útva* itd.). I imena po biljkama i dr. poznata su i drugim narodima (biblijsko *Suzana* je isto što i naše *Lilana, Cvěta, Cvījeta, Cvíja* itd. su prema latinskom *Flóra, Lavrèntije*). Poznata su imena po vatri (*Žárko / Žárko, Őgnen, Ignátije, Vätroslav*), imena davana u slavu prirodnim pojavama (*Zóra, Zórka, Zòran, Vèčerin, Zv[j]jèzdana, Dànica, Súnčica, Sn[j]jèžana* itd.), imena po prirodi (*Gòran, Plāninka*), po kamenu, biseru ili nekom drugom plemenitom metalu (*Kāmenko / Kaménko, Gròzdan, Zlātica, Zláta, Biserka, Srèbren, Srèbrénka*), ili pak imena po brojevima (*Přvoslav, Přvùl*), po bojama (*B[j]jèloš, Cřní*), po bilju (*Bilana, Bòsilka, Jasmína / Jásmina, l'ùbica, Nèven*), po nekoj osobini (*Lepòsava / Lepòsava, Mlāděnka, Mlāda, Mlāden, Mlāden, Slādāna, Ūbāvka*), po danima i godišnjim dobima (*Nèd[j]jèlko / Nèdèlko / Nédo, Jāsěnka*) itd.

Brojna su složena imena (*Bùdislav, Bòrislav, Brānimír, Bùdimír, Dragútin, Hránislav, Míroslav, Nínoslav, Ràdos[l]av, Ràdomír, Tīhomír, Tūgomír, Vèlimír, Stānislav, Slāvolub, Světozār, Vójislav* itd.).

Česta su imena sa osnovama *mio*, *drag* i *rad* (*Milan*, *Milēnko*, *Milánko*, *Milīc*, *Milivōj* / *Milivoje*, *Milīnko*, *Milisav*, *Milōsav*, *Milōš*, *Miodrāg*, *Milān*, *Tūgomil*, *Drāgiša*, *Dragūtin*, *Drāgoslav*, *Milōje*, *Rādoš*, *Rādoje*, *Rādivoje* itd.).

Prezimana su najčešće nastala od ranijih patronima na *-ić* (*-ović/-ević*), *-ski*, *-ov/-ev* i *-in* (*Jánković*, *Márković*, *Júrić*, *Třbojević* / *Trbójević*, *Rādojević* / *Radójević*, *Radovánović*, *Mújić*, *Hāsanagić*, *Dunděrski*, *Crñānski*, *Maticki*, *Bogđánov*, *Nedljělkov*, *Garāšarin*, *Milijin*). Mnoga upućuju na porijeklo njihovih nosilaca, nacionalnu pripadnost i sl. (*Arnāutović*, *Bōšniāk*, *Bđsnić*, *Biogrādljija*, *Bugārski*, *Hōrvāt*, *Hrvātinić*, *Gřković*, *Ērceg* / *Hērceg*, *Ercigoña* / *Hercigoña*, *Crnogōrac*, *Turčinović*, *Ūgrin* / *Ugrínović*, *Sarājlić*, *Srblānović*, *Škūtor*, *Kōsovac*, *Koñicija*, *Rāmniāk* / *Rāmlāk*, *Vālevec*, *Děspot*, *Hājdūk*, *Ūskok* itd.). Druga opet upućuju na zanimanje pretka i/li na njegov društveni status (*Ágić*, *Bāšagić*, *Bēgović*, *Bān*, *Bijēdić* / *Bijēdić*, *Sīrotić*, *Dīzdār*, *Kōvāč*, *Kovāčević*, *Kōdlār* / *Kolārević*, *Knēz* / *Knezović* / *Knēzević*, *Kōzār*, *Lōnčarić*, *Pūškār*, *Rībār* / *Ribārević*, *Sāhačić*, *Samāržija* / *Samāržić*, *Slugānović*, *Tābāković*, *Těsla*, *Trgōvčević*, *Vinogrādljija*, *Žūpanov* / *Župānov* itd.), a treća pak na neku osobinu, svojstvo i/li neku drugu asocijaciju (*Břkić*, *Drāzić*, *Tihić*, *Rādnić*, *Slādoje*, *Govedārica*, *Tūcak* / *Tūcaković*, *Glōgovac*, *Mēdan*, *Čōlāk[ović]*, *Žūtić* itd.). Često prezimana ističu neko tjelesno obilježje (*Brādić*, *Glāvičić*, *Gřbić*, *Plētikosa*, *Pālčić*, *Gūzina*, *Třboña*, *Tūnguz*, *Šākić* itd.). Neka prezimana su tvorena prema zoonimima (*Būha*, *Gālēb*, *Jāstrēb*, *Kōs*, *Ōvčina*, *Ōroz*, *Vūk*, *Zēc*, *Gāvran*, *Rībica* itd.). Znatan broj prezimana ukazuje na rodbinsku vezu (*Brātić*, *Pōbrat* / *Pobratimović*, *Bābić*, *Sinōvčić*, *Strikić*, *Zētović*, *Domāzet*, *Ūdov* / *Ūdōvčić* / *Udōvičić* itd.).

U raznim regionima brojna su prezimana nastala od nadimaka, bogate motivike i metaforike (*Bōdiroga*, *Gāzija*, *Gāčeša*, *Žōmba*, *Šūša*, *Pivac*, *Plēčāš*, *Přskalo*, *Plākalo*, *Púhalo*, *Šito*, *Šútaló*, *Čórić*, *Slijēpčević*, *Gřbić* / *Gřbić*, *Přcić*, *Škilić*, *Těpavac*, *Divjāk* / *Divlāk*, *Glūhāk*, *Zatézalo*, *Zlūrad* itd.). Tu idu i pejorativna prezimana (*Bitānga*, *Budālīć*, *Dūper*, *Gūzina*, *Kēñār*, *Kurāica*, *Lizda*, *Pičeta*, *Přce* itd.).

Mnoga prezimana upućuju na zavičajnu i dijalektalnu pripadnost (*Ajdūković* / *Hajdūković*, *Barjaktārević* / *Bajraktārević*, *Bélič* / *Bilić* / *Bjélić* / *Bijélić*, *Stepánović* / *Stjepánović* / *Šćepánović*, *Stévić* / *Stěvović* / *Stépić* / *Stípić*, *Cvéjić* / *Cvijić* / *Cvjétić* / *Cvijétić* itd.).

KLASIFIKACIJA GOVORA ŠTOKAVSKOG DIJASISTEMA

Dijalekti štokavskog dijasitema klasifikuju se na osnovu *dva* glavna kriterijuma:

1. refleksā jata i
2. prozodije.

Prema *prvom* kriterijumu dijele se na:

1. ekavske,
2. ikavske i
3. (i)jekavske govore
(s mogućnošću njihovih kombinacija, npr. ekavsko-ikavski ili ekavsko-[i]jekavski).

Drugi kriterijum podrazumijava stepen razvoja akcentuacije, pa se govori na osnovu toga razvrstavaju na:

1. novoštokavske i/ili
2. nenovoštokavske.

Riječ je, dakle, o kombinaciji *genetskih* i *strukturalnih* kriterijuma. Prvi je i strukturalan i genetski, a drugi strukturalan. Tako imamo sljedeće dijalekte:

1. istočnohercegovačko-krajiški (ijekavski, novoštokavski),
2. zetsko-raški (ijekavski, staroštokavski),
3. srednjobosanski (ijekavski, staroštokavski),
4. šumadijsko-voždanski (ekavski, novoštokavski),
5. kosovsko-resavski (ekavski, staroštokavski),
6. prizrensko-južnomoravski (ekavski, sredjoštokavski),
7. srvljiško-zaplanjski (ekavski, sredjoštokavski),
8. timočko-lužnički (ekavski, sredjoštokavski),
9. zapadnohercegovačko-primorski (ikavski, novoštokavski),
10. slavonski (ikavski [i ikavsko-ekavski i ikavsko-jekavski], staroštokavski).

Uz to postoji nekoliko govora koji su sačuvali «jat» čija je vrijednost između /e/ i /i/. Prema akcenatskom kriterijumu i prema drugim jezičkim osobinama oni su sastavnim dijelom pojedinih dijalekata.

Srbi su govornici *ekavskih* i (*i*)*jekavskih* (ekavsko-[i]jekavskih i/ili [i]jekavsko-ekavskih) dijalekata. Ikavski govore samo u nekim izolovanim mjestima pod neposrednim uticajem govora toga dijalekta.

LITERATURA²

- Alexander, Ronelle 2005: «Does Serbo-Croatian dialectology exist?», *JDMEG*, 29-40.
- Barjaktarević, Danilo 1977: *Dijalektološka istraživanja*, Priština.
- Barjaktarević, Danilo 1969: «Klasifikacija štokavskih ijekavskih govora», *ZFFPr* VI, 15-27.
- Belić, Aleksandar 1906: «Диалектологическая карта сербского языка», *Сборникъ статей по славяноведению II*, Санктпетербург, 1-59 (с картом).
- Belić, Aleksandar 1926-1927: «Misli o prikupljanju dijalekatskog materijala», *JF* VI, 1-10.
- Belić, Aleksandar 1999: *O dijalektima*, Beograd.
- Belić, Aleksandar 1969: *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika I. Fonetika (univerzitetska predavanja)*, Beograd.
- Belić, Aleksandar 1969: *Osnovi srpskohrvatskog jezika II, sv. 1: Reči s deklinacijom*, Beograd.
- Belić, Aleksandar 1908: «O srpskim ili hrvatskim dijalektima», *Glas SAN* LXXVIII, 60-64.
- Belić, Aleksandar 1929: «Štokavski dijalekat», *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka IV*, Zagreb, 1064-1077.
- Belić, Aleksandar 1910: «Zum heutigen Stand der serbokroatischen Dialektologie», *Rocznik slawistyczny III*, 283-306.
- Bjeletić, Marta 1991: «Rodbinska terminologija kod Srba u Rumuniji», *NSSVD* 20/2, 391-401.
- Bogdanović, Nedeljko, Jordana Marković 2000: *Praktikum iz dijalektologije*, Niš.
- Bogosavljević, Dragan 1990: «Ženska lična imena u turskim defterima Srbije, Crne Gore i Hercegovine (XV-XVI vek)», *OPXI*, 47-61.
- Bošković, Radosav 1968: *Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika I. Fonetika*, Beograd.
- Brozović, Dalibor 1970: «Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog prostora», *RFFZd* 5, 5-53.
- Bro[zović], D[alibor] 1982: «Jezik» (Bosna i Hercegovina), *Enciklopedija Jugoslavije* 2, 233-234.
- Bro[zović], D[alibor] 1984: «Jezik» (Crna Gora), *Enciklopedija Jugoslavije* 3, 58-61.

² Literatura koja se ovdje navodi odnosi se kako na štokavske govore u cjelini tako i na pojedine štokavske govore. Poglavlja o pojedinim dijalektima prate radovi koji se uglavnom odnose na govore tog dijalekta. Pritom se nastojalo da se izbjegnu ponavljanja. To znači da se za svaki dijalekt moraju konsultovati i mnoga djela iz ovoga «opšteg» spiska.

- Brozović, Dalibor 1963: «O fonetksoj transkripciji u srpskohrvatskom dijalektološkom atlasu», *ZFL VI*, 93-116.
- Brozović, Dalibor 1960: «O genetskim i strukturalnim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata», *ZFL III*, 68-88.
- Brozović, Dalibor 1985: «Suvremeno štokavsko narječje kao plod konvergentnoga jezičnog razvoja», *HDZb 7/1*, 59-71.
- Brozović, Dalibor 1965: «Štokavsko narječje», Stjepan Babić (ed.), *Jezik*, Zagreb, 265-273.
- Brozović, Dalibor, Pavle Ivić 1998: *Jezik, srpskohrvatski, hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb.
- Čorić, Božo 1991: «Antroponimi i gramatika», *Književnost i jezik XXXVIII/3*, 296-304.
- Čorić, Božo 1992: «Antroponimi i tvorba reči», *Književnost i jezik XXXIX/1*, 29-37.
- Čupić, Drago 1981: «Jekavsko jotovanje labijala u govorima Crne Gore», *NSSVD 7*, 57-63.
- Čupić, Drago 1985: «Odnos štokavštine sjeverozapadne Boke i Dubrovnika», *HDZb 7/1*, 73-80.
- Čupić, Drago 1984: «Iščice u dijalekatskoj leksici i njihova obrada», *LEK 2*, 197-201.
- Dešić, Milorad, Mihajlo Šćepanović 2005: «Nomenklatura govornih tipova štokavskog dijalekta», *NSSVD 34/3*, 289-295.
- Dešić, Milorad, Mihajlo Šćepanović 2004: «O (ne)ujednačenosti srpske dijalektološke terminologije», *NSSVD 33/3*, 229-234.
- Dragičević, Milan 1997: «O sudbini sekvenci *čē* i *cvē* u našim jekavskim govorima», *SJ II/1-2*, 99-100.
- Dragičević, Milan, Slobodan Remetić 2001: «Srpska dijalektologija na početku XXI veka», *Filozofsko-filološke nauke na početku 21. vijeka. Problemi i pravci razvoja. Zbornik radova sa naučnog skupa (Banja Luka, 7-8. decembra 2001)*, Filozofski fakultet u Banjoj Luci. Naučni skupovi, knj. 2, Banja Luka, 143-158.
- Đurović, Radosav 1996: *Dijalekti, jezik, norma*, Užice.
- Đurović, Radosav J. 2004: *O akcentu i dijalektima*, Niš.
- Đurović, Radosav J. 1996: *Šest oglada o srpskim akcentima*, Užice.
- Gavrilović, Dušan 1974: *Srpska kraška terminologija*. Beograd.
- Greenberg, Robert 1998: «Dialect and ethnicity in the former Yugoslavia: The case of southern Baranja (Croatia)», *Slavonic and East European Journal* 42, 710-722.
- Grković, Milica 1977: *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Beograd.
- Halilović, Senahid 2005: «Bosanskohercegovački govori», *Jezik BiH*, 15-51.
- Halilović, Senahid 2005: «Bosanskohercegovački govori i nacionalna pripadnost», *Jezik BiH*, 71-77.
- Hadrowics, László 1985: *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Budapest.
- Hraste, Mate 1960: «Metodologija ispitivanja naših dijalekata», *Jezik 8*, 71-81.

- Ivić, Milka 1963: «Repertoar sintaksičke problematike u srpskohrvatskim dijalektima», *ZFL VI*, 13-30.
- Ivić, Pavle 1956: *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narječje*, Novi Sad.
- Ivić, Pavle 1958: *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung. Erster Band: Allgemeines und die štokavishe Dialektgruppe*, 'S-Gravenhage.
- Ivić, Pavle (ed.) 1981: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenim Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo.
- Ivić, Pavle 1992: «Inventar morfološke problematike štokavskih govora», *ZFL XXXV/1*, 195-212.
- Ivić, Pavle 1991: *Iz istorije srpskohrvatskog jezika*, IO II, Niš.
- Ivić, Pavle 1991: *Iz srpskohrvatske dijalektologije*, IO III, Niš.
- Ivić, Pavle 1956: «O nekim pitanjima naše istoriske dijalektologije», *JF XXI*, 97-129.
- Ivić, Pavle 1991: *O slovenskim jezicima i dijalektima*, IO I, Niš.
- Ivić, Pavle 1998: *Pregled istorije srpskog jezika*, Celokupna dela VIII, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Ivić, Pavle 1998: *Rasprave, studije, članci. 1. O fonologiji*, Celokupna dela X/1 (ed. Dragoljub Petrović), Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Ivić, Pavle 1998-2001: «Srpski dijalekti i njihova klasifikacija (I)», *ZFL XLI/2*, 113-132; drugi [II] dio, *ZFL XLII*, 1999, 303-354; treći [III] dio, *ZFL XLIV/1-2*, (2001), 175-209.
- Ivić, Pavle 1971: *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd.
- Ivić, Pavle 1889: «Structure and typology of dialectal differentiation», Milorad Radovanović (ed.), *Yugoslav General Linguistik*, Amsterdam – Philadelphia, 101-110.
- Ivić, Pavle 1994: *Srpskohrvatski dijalekti. Njihova struktura i razvoj. Prva knjiga: Opšta razmatranja i štokavsko narječje*. Celokupna dela III, Sremski Karlovci – Novi Sad (prevod s njemačkog Pavice Mrazović).
- Ivšić, Stjepan 1971: *Izabrana djela iz slavenske akcentologije*, München.
- Janjatović, Đorđe 1993: *Prezimana Srba u Bosni*, Sombor.
- Jovanović, Miodrag 2005: «Iškavska zamjena jata u govorima Crne Gore», *SJ X/1-2*, 333-349.
- Jovanović, Miodrag 2003: «Refleksi nekadašnjeg dugog jata u govorima Crne Gore», *Riječ IX/1-2* (Nikšić), 62-76.
- Jovanović, Miodrag 2003: «Sudbina nekadašnjih poluglasa u jakom položaju u govorima Crne Gore, Srbije i Makedonije», *SJ VIII/1-2*, 291-301.
- Karadžić, Vuk Stefanović 1818: *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječima*, Viena.
- Karić, V[ladimir] 1887: *Srbija. Opis zemlje, naroda i države*, Beograd.
- Lazarević, Velibor 2001: *Srpski imenoslov. Odabrane rukoveti*, Zemun – Novi Beograd.